

Слюсар Л. І.
*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-438-5-44>

УКРАЇНСЬКА СІМ'Я В УМОВАХ СУЧАСНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ ІСНУЮЧИХ РИЗИКІВ

Модернізація шлюбно-сімейних відносин, яка у тій чи іншій мірі відбувається у всіх країнах світу під впливом інституційних перетворень, зміни економічних умов відтворення населення і прискорюється глобалізацією, у багатьох суспільствах відбувається болюче, спричиняє багато суперечок і невдоволення. Принципи організації та функціонування інституцій сім'ї, шлюбу, батьківства є органічною складовою соціокультурної системи і ментальності кожного народу, вплетені у систему моральних норм і цінностей, тому їх зміни у багатьох спільнотах сприймаються як руйнація їх релігійних і ментальних засад, викликають несприйняття і навіть агресію, іноді є джерелом конфліктів.

Поєднати сучасну ідеологію сімейного будівництва – гендерна рівність, можливість самореалізації для кожного, свобода вибору, і зберегти особливості ментальності й традиції певного народу – складне завдання, вирішення якого сприятиме соціально-економічному і соціальному прогресу, і зменшить кількість конфліктів всіх рівнів. Ця проблема є актуальною і для України, поєднання прогресу і найкращих сімейних традицій – завдання державної сімейної політики.

Слід враховувати, що сім'я має потужний потенціал впливу на процеси суспільного розвитку. Всебічна підтримка сім'ї, сімейного способу життя є передумовою збереження та успішного розвитку української держави. Стійкість України, а в подальшому її відновлення неможливе без підтримки сім'ї, вирішення її проблем. Наразі найбільшими викликами у шлюбно-сімейній сфері для України є: деформація сімейної та шлюбної структури населення внаслідок військових втрат, масової зовнішньої міграції з гендерними перекосами: зростання кількості овдовілих, однобатьківських сімей, дітей-сиріт, дітей, які виховуються у сім'ї родичів без батьків; збільшення кількості самотніх людей найстаршого віку; зменшення шлюбного і репродуктивного потенціалу країни через військові втрати і масову еміграцію; зростання рівня розлучуваності населення як внаслідок довготривалої розлуки шлюбних пар через

вимушену еміграцію, так і через зростання конфліктності у сім'ях колишніх військовослужбовців; поширення однодітності серед сімей внаслідок зниження народжуваності; загострення проблеми бідності сімей з дітьми (в першу чергу внутрішньо переміщених осіб), сімейного насилля, поглиблення гендерних проблем через руйнацію гендерного балансу в питаннях догляду за дітьми та розподілу сімейних обов'язків.

Особливістю сучасної екстремальної ситуації є те, що для підтримки життєдіяльності й розвитку сім'ї необхідні не тільки заходи безпосередньо сімейної політики, а, насамперед, досягнення успіхів у боротьбі зі російським агресором, прогнозованість безпекової ситуації та її покращення, наближення закінчення війни. Наразі для нормалізації умов життя української сім'ї, повернення в Україну тих, хто був вимушений емігрувати, найважливішим є вирішення питання безпеки: якщо не завершення війни, то значне покращення безпекової ситуації у регіонах, віддалених від військових дій. Вкрай важливим є вирішення житлової проблеми, насамперед для тих сімей, чие житло було пошкоджене чи повністю зруйноване. Досвід свідчить, що більшість українців «прив'язані» до свого житла, і для них важливо, що є куди повертатись.

Особливо актуальним напрямом сучасної сімейної і соціально-економічної політики є створення дружнього для сім'ї середовища для забезпечення виконання сім'єю її функцій, насамперед – дружнього соціально-трудового середовища, тобто підвищення дружності до працівників із сімейними обов'язками та створення можливостей для успішного поєднання зайнятості з народженням і вихованням дитини. В умовах нестачі трудових ресурсів, насамперед через масову мобілізацію чоловіків, вкрай важливо залучення на ринок праці більшої кількості жінок, що мають дітей. Для цього необхідно звернути увагу на наступне:

- Вирішення проблеми нестачі належної кількості закладів сфери соціальних послуг по догляду і вихованню дітей (зокрема, дитячих садків), підвищення якості їх послуг. Ця проблема загострилась через руйнацію соціальної інфраструктури і освітніх закладів російськими агресорами.

- Створення умов для безпечного перебування дітей у освітніх закладах всіх рівнів: забезпечити укриттям, яке б не тільки було надійним у випадку повітряної атаки, але і відповідало санітарним нормам

- Підтримка різних форм надання послуг по догляду і вихованню дітей, розширення участі бізнесу, неурядових організацій у створенні системи дошкільних закладів; зокрема, підтримка агенцій, що пропонують послуги з індивідуального догляду за дітьми (няні, гувернантки тощо). Розширення категорій сімей, які можуть користуватись послугами програми «Муніципальна няня».

– Забезпечення сприятливої організації робочого часу для батьків, розширення гнучкості системи відпусток, поширення можливостей неповної зайнятості.

– Виправлення традиційних для України гендерних перекосів у сімейній сфері виховання дітей (догляд і виховання дітей здебільшого є обов'язком жінки), сприяння більшої участі чоловіка у сімейному житті. Для цього необхідна не тільки відповідна інформаційна політика, але і певні зміни у трудовому законодавстві, співпраця у цьому питанні з бізнесом (щодо відпусток після народження дитини, лікарняних по догляду тощо), а якщо війна затягнеться ще на кілька років – і щодо відстрочок від мобілізації.

При всій складності безпекової ситуації, навіть у умовах військового стану неможливо не враховувати демографічний фактор при плануванні діяльності держави та проведенні масової мобілізації. Наразі у певних випадках сімейний стан є підставою для відстрочки від мобілізації; слід подумати про вдосконалення цих правил, наприклад впровадити відстрочку на певний час у разі народження у родині дитини.

У сучасній сім'ї є гостра потреба у кваліфікованих послугах щодо підтримки психічного і психологічного здоров'я, що обумовлено не тільки високим ритмом сучасного життя, але і, насамперед, емоціональним і психологічним виснаженням в умовах війни. Українська держава гарантує безоплатну психологічну допомогу військовим та членам їх сімей, а також членам сімей загиблих воїнів. Однак психологічну допомогу і реабілітацію потребують й інші категорії сімей. Отже необхідно створення у кожній громаді центрів психологічної допомоги, які будуть надавати доступні за ціною і територіально послуги всім бажаючим, підвищувати психологічну компетентність педагогів, викладачів, батьків або осіб, що їх замінюють.

Через війну та окупацію частини території зросла кількість сімей, які перебувають у кризовій ситуації, особливо вразливими є сім'ї з дітьми, що втратили житло, доходи, були вимушені переселитися в інший регіон. І зараз, і у післявоєнний період ці сім'ї потребують першочергової уваги, їм необхідна економічна, соціальна, психологічна підтримка для забезпечення їх спроможності утримувати і виховувати дітей.

Особливу увагу потребує найбільш незахищена категорія дітей – дітисироти і діти, позбавлені батьківського піклування, чисельність яких зросла через військову агресію РФ. Гармонійний розвиток цих дітей можливий при їх вихованні у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного. Для цього необхідна всебічна підтримка і вдосконалення механізмів допомоги всім сімейним формам утримання і виховання дітей цієї категорії – прийомним сім'ям, патронатним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу, сім'ям опікунів, підтримка національного всиновлення.